

СПІЛЬНА СУМІСНА ВЛАСНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ:
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ

Гриняк А. Б.,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва АПР України*

Набрання чинності 1 січня 2004 р. Цивільного та Сімейного кодексів України, в яких дістали закріплення деякі нові положення щодо регулювання цивільних та сімейних правовідносин, зумовлює необхідність аналізу цих положень, виявлення суперечностей між ними, їх порівняння з положеннями ЦК УРСР 1963 р. та КпШС 1969 р., оскільки все це має велике значення для правильного й однозначного застосування норм Цивільного та Сімейного кодексів (надалі – ЦК та СК). Серед таких загальноправових проблем надзвичайно важливе місце займають питання виникнення та припинення права спільної сумісної власності.

Методологічною та теоретичною основою даного дослідження є досягнення світової науки і практики в галузі як цивільного, так і сімейного права. Зокрема, дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: В. А. Белова, С. М. Братуся, М. І. Брагінського, Д. В. Бобрової, В. В. Вітрянського, О. В. Дзери, І. В. Жилінкової, Н. Ю. Ліннікової, В. В. Луця, Р. П. Мананкової, М. Г. Маркової, Д. І. Мейєра, Є. О. Суханова, Ю. К. Толстого, Ю. С. Червоного, Я. М. Шевченко та інших.

Окремим видом спільної власності є спільна сумісна власність, тобто спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності. Для нього, так само як і для права спільної часткової власності, характерна множинність суб'єктів і єдність об'єкта. Тому у праві спільної сумісної власності, як і в праві спільної часткової власності, слід розрізняти зовнішні і внутрішні правовідносини. Разом з тим право спільної сумісної власності відрізняється від права спільної часткової власності за підставами виникнення, характером внутрішніх правовідносин спільної власності та особливими підставами припинення цього права.

До переваг ЦК України слід віднести закріплення у цивільному законодавстві деяких загальних положень про право спільної сумісної власності (ст. 368–372), хоча, наприклад, питання щодо виділу частки відсилаються до правил про спільну часткову власність.

Суб'єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні чи юридичні особи, держава, територіальна громада, якщо інше не встановлено законом. Для права спільної сумісної власності, як зазначено в ч. 1 ст. 368 ЦК України, характерним є те, що розмір частки у праві власності кожного зі співвласників наперед не визначений. Розмір частки права власності на спільне майно встановлюється тільки у випадку поділу спільної сумісної власності чи виділу з неї. Тобто право спільної сумісної власності є безчастковим (бездольовим) правом спільної власності.

Розпорядження майном, що належить учасникам права спільної сумісної власності, здійснюється за спільною згодою всіх співвласників, яка припускається, незалежно від того, ким з учасників спільної власності

вчиняється правочин щодо розпорядження спільним майном. Якщо правочин вимагає нотаріального посвідчення чи державної реєстрації, згода інших співвласників повинна бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена. Вчинений правочин одним зі співвласників щодо розпорядження спільним майном може бути визнаний судом недійсним на вимогу інших співвласників чи одного з них у випадку відсутності у співвласника, що здійснив правочин, необхідних повноважень, а також якщо порушені умови дійсності правочинів.

Припинення права спільної сумісної власності на окремі об'єкти чи на все майно в цілому можливе внаслідок як спільних підстав для припинення права власності, так і за специфічними підставами припинення спільної власності – поділу і виділу. Оскільки спільна сумісна власність є безчастковою, поділ спільного майна, виділ частки з нього здійснюється лише після попереднього визначення частки власників у праві на спільне майно. Якщо інше не встановлено законом чи угодою співвласників, їхні частки, обумовлені при поділі майна, визнаються рівними. За рішенням суду частка співвласника може бути збільшена або зменшена з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

У разі поділу майна між співвласниками право спільної сумісної власності на нього припиняється. Порядок поділу права спільної сумісної власності і виділу з неї частки визначається за тими ж принципами, що і в спільній частковій власності. Договір про поділ нерухомого майна укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. До відносин спільної сумісної власності не застосовується правило про переважне право купівлі-продажу частки у праві спільної власності і визначення часток не викликає перетворення спільної сумісної власності в спільну часткову. Перетворення відбувається лише під час виділу або поділу майна, що є у спільній сумісній власності.

Отже, враховуючи вищевикладене, пропонуємо таке визначення спільної сумісної власності: *право спільної сумісної власності – це різновид права спільної власності, що належить двом або більше особам одночасно (множинність суб'єктів) на один і той самий об'єкт (єдність об'єкта) без визначення часток кожного з них.*

Найбільш поширеним видом спільної сумісної власності є спільне майно подружжя. Сімейний кодекс України, на відміну від Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 р., регулюючи відносини подружжя з приводу належного їм майна, насамперед регулює відносини з приводу їх особистої приватної власності (далі, погоджуючись з аргументацією Ю. С. Червоного, називатимемо її роздільною), а потім – відносини, пов'язані зі спільною сумісною власністю подружжя. Такий підхід, як слушно зазначає Т. О. Ариванюк, певною мірою є нелогічним, оскільки особливістю прав подружжя на

майно, у першу чергу, є його спільність, а не роздільність [1].

Шлюбно-сімейне законодавство України радянського періоду не містило переліку майна, яке може бути об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Оскільки ж подружжя є суб'єктами як сімейних, так і цивільних правовідносин, то цілком логічним є висновок І. В. Жилінкової в тій частині, що подружжю може належати на праві спільної сумісної власності будь-яке майно, яке взагалі може належати фізичним особам на праві приватної власності відповідно до законодавства про власність [2].

Сімейне законодавство України об'єктами права спільної сумісної власності подружжя визначає будь-які речі, за винятком тих, які виключені з цивільного обороту. Вичерпного переліку об'єктів права спільної сумісної власності, як зазначено в літературі, дати неможливо. Як впливає зі змісту ст. 177 ЦК України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Тобто законодавець об'єктами права спільної сумісної власності подружжя визначає будь-які речі, що належать фізичній особі на праві приватної власності, не конкретизуючи їх.

Спірним виявилось положення попередньої редакції ч. 2 ст. 61 СК України, а саме: об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу. Таким чином, відповідно до ч. 2 ст. 61 СК України доходи кожного з подружжя є об'єктом права спільної сумісної власності чоловіка та дружини з моменту їх внесення до сімейного бюджету. Таке положення містило ряд суперечностей. Адже в такому випадку для виникнення права спільної сумісної власності подружжя завжди необхідна згода одного з них. Крім того, на практиці дуже важко встановити, чи вносились доходи одним з подружжя до сімейного бюджету.

Разом з тим необхідно зазначити, що положення ч. 2 суперечило також ч. 3 даної статті, яка встановлює, що якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності обох з подружжя. Отже, в даному випадку для виникнення права спільної сумісної власності на зазначене майно не потрібне внесення його до сімейного бюджету. Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що законодавцем шляхом внесення змін до СК України від 22.12.2006 р. ч. 2 ст. 61 СК України удосконалено таким чином: «об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя», і таке виправлення, на нашу думку, є цілком слушним.

Згідно зі ст. 62 СК України, якщо майно, яке було власністю одного з подружжя, за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових витрат або витрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням

суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Законодавець у даному випадку використовує термін «майно», не конкретизуючи його. Відповідно до ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Тобто одному з подружжя може належати як рухома, так і нерухома річ (наприклад, земельна ділянка, будівлі, розташовані на ній, житло тощо). Житлом, що належить на праві приватної власності одному з подружжя, під час спільного проживання часто користуються обоє з подружжя, хоча роздільне проживання подружжя допускається законом. Тому, як слушно зазначає М. К. Галантич та Ю. Комаровська-Чуркіна, постає питання, чи виникають майнові права на житло у того з подружжя, хто не є власником. Адже, здійснюючи догляд за квартирою (будинком), він вкладає спільні кошти та працю. Закріплення майнових прав чоловіка чи дружини можливе у випадку виникнення спору та поділу майна, під час якого він чи вона може просити врахувати зроблені грошові або трудові внески в утримання та ремонт житла, яке належить іншому з подружжя, та визнати це майно спільним [3]. Таким чином, для визнання роздільного майна спільним згідно зі ст. 62 СК України необхідно, щоб вартість роздільного майна в період шлюбу істотно збільшилася. Тільки в цьому випадку майно може бути визнане спільним. Хоча знову ж залишається незрозумілим, яке саме збільшення роздільного майна слід вважати істотним. На жаль, не вирішує це питання і Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 жовтня 1991 р. № 7 «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на житловий будинок», у п. 5 якої зазначено, що будинок, який належав одному з подружжя, може бути визнаний спільним майном подружжя, якщо в період шлюбу істотно збільшилась його цінність внаслідок трудових або грошових затрат другого з подружжя або їх обох [4].

Поділ спільного майна здійснюється або добровільно шляхом укладення подружжям відповідного цивільно-правового правочину, у тому числі з нотаріальним посвідченням, або у судовому порядку на вимогу одного із подружжя чи на вимогу інших осіб у зв'язку зі зверненням стягнення на їх майно. Добровільний порядок застосовується, якщо подружжя домовилося щодо визначення часток кожного з них у праві на майно, а також дійшло згоди щодо конкретного поділу майна відповідно до цих часток.

Подружжя мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу. Відповідно до ч. 2 ст. 69 СК України договір про поділ житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також про виділ нерухомого майна дружині, чоловікові зі складу усього майна подружжя має бути нотаріально посвідченим. Таким чином, поділ подружжям спільного майна або виділ частки одному з них при збереженні шлюбу теж призводять до збільшення обсягу майнових прав, зокрема роздільної власності на майно кожного члена подружжя.

Відповідно до ст. 68 СК України розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на

майно, набуте за час шлюбу. Розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою відповідно до ЦК України. Так, розірвання шлюбу саме по собі автоматично не змінює режиму спільності майна подружжя до поділу його між подружжям. Однак законодавець, посилаючись у ч. 2 ст. 68 СК України на ЦК України, не вказує конкретних статей, у результаті чого залишає невирішеним питання, якими саме статтями необхідно керуватись учасникам спільної власності у разі здійснення правомочностей щодо розпорядження майном. Тому, щоб зняти цю суперечність, ч. 2 ст. 68 СК України можна було б сформулювати так: *«Розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою відповідно до статей 368–372 Цивільного кодексу України».*

ЦК України передбачає також державну реєстрацію прав на нерухоме майно та правочинів із нерухомістю (ст. 182 ЦК України), що поширюються також на такі правочини за участю подружжя. Так, статтями 34, 38 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що державними нотаріальними та консульськими установами України можуть вчинятися відповідні нотаріальні дії, у тому числі такі як видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя.

Умови поділу майна подружжя можуть бути передбачені в спеціальному договорі про поділ майна або визначатися у шлюбному договорі подружжя. Відмінність між цими договорами, на думку В. Антошкіної, полягає в тому, що предметом договору про поділ є майно, яке вже належить подружжю на праві спільної власності, у той час як умови шлюбного договору можуть стосуватися майна, яке подружжя придбає у майбутньому і яке відсутнє на момент укладення договору [5].

Якщо між подружжям виникає спір щодо розміру належних їм часток, порядку або способу поділу спільного майна, то добровільний порядок поділу майна змінюється на судовий. У разі поділу майна суду, в першу чергу, необхідно визначити його предмет, тобто те майно подружжя, яке підлягає поділу. Поділ майна подружжя здійснюється в два етапи: по-перше, суд визначає розмір часток чоловіка та жінки у праві на майно, і, по-друге, здійснює поділ майна відповідно до встановлених часток.

Необхідно зазначити, що до розірвання шлюбу кожен із подружжя може вимагати поділу спільного майна у будь-який час. Позовна давність до таких вимог не застосовується. Це правило, на нашу думку, підвищує можливість судового захисту майнових прав та інтересів подружжя. До вимог про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, напрашується висновок, що спільне подружнє майно можна лише поділити, але не виділити з нього частки, що відрізняє спільну власність подружжя не тільки від спільної часткової власності, а й від інших видів спільної сумісної власності. Адже у спільному майні подружжя є всього два співвласники і пред'явлення одним із них вимог

про виділ його частки рівнозначно пред'явленню вимоги про поділ майна. Про виділ можна говорити тільки щодо частки подружжя, який пережив другого, в спільному подружньому майні.

Разом з тим, у випадку припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя вимагається встановити ту частку, яка повинна бути виділена подружжю, який пережив другого, і не може входити до спадкової маси. При цьому на відміну від часткової власності, яка за наявності декількох співвласників не припиняється, а лише змінюється в результаті виділу частки одного з них, спільна сумісна власність подружжя в результаті виділу припиняється.

З аналізу положень сімейного законодавства можна виділити й ще одну спеціальну підставу припинення спільної власності подружжя – перетворення спільної сумісної власності в часткову без поділу спільного майна. Це можна зробити шляхом укладення шлюбного договору, який встановлює режим часткової власності на окремі види вже існуючого належного майна, а також шляхом висловленої подружжям домовленості про визначення часток, що оформляється свідоцтвом про право власності на частку в спільному майні. Згідно зі ст. 70 Закону України «Про нотаріат» нотаріус на підставі спільної письмової заяви подружжя видає одному або кожному з них свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя, набутому ним за час шлюбу. Свідоцтво підтверджує лише право на частку у певному майні (частка жилого будинку, автомашини тощо), на саме конкретне майно воно не видається. За бажанням подружжя свідоцтва можуть бути видані як в рівних, так і не рівних частках. Вони видаються з урахуванням того спільного майна, яке є в наявності на день видачі свідоцтва, для визначення частки, яка належить кожному з подружжя для розпорядження нею на власний розсуд. Таким чином, в результаті укладення договору про визначення часток, оформленого видачею зазначених свідоцтв, замість сумісної встановлюється спільна часткова власність, що, в свою чергу, є способом виникнення спільної часткової власності.

Новелою СК 2004 р. є поширення положень про спільну сумісну власність подружжя на майно жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, тобто проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Майно, набуте цими особами під час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, і на нього поширюються положення гл. 8 СК України. Однак ця норма СК України спричиняє ряд суперечностей. Так, норма ст. 74 СК України, на думку Г. А. Миронової, є найсуперечливішою новелою Кодексу, і хоча вбачається прогресивним кроком, своєрідною відповіддю на запит часу, але скоріше за все вона є міною уповільненої дії та невдовзі стане головним болем судів, на які навалиться шквал проблем у зв'язку з її застосуванням [6]. Крім того, як слушно зауважує Ю. С. Червоний, наведені положення СК України суперечать правилам ч. 2 ст. 21 СК України, які встановлюють, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Крім того, не зазначена й тривалість спільного проживання фактичних дружини та чоловіка, що ускла-

днею застосування ст. 74 СК України на практиці [7]. Такі висновки авторів є цілком виправданими, адже відсутність чіткого врегулювання відносин фактичного подружжя в майбутньому спричинятиме порушення їх майнових, а, отже, і особистих немайнових прав.

З метою розв'язання цього проблемного питання звернімося до французького цивільного законодавства. Так, розділ 8 Французького цивільного кодексу передбачає укладення особами, які бажають вступити у фактичні шлюбні відносини, договору про сумісне проживання. Подаючи такий договір до відповідної інстанції, вони також подають спільну заяву, в якій зазначені їхні майнові відносини. В цьому документі зазначаються відомості про взаємну матеріальну допомогу одне одному, про солідарну відповідальність перед третіми особами за боргами, які виникають в результаті дій одного з них, із забезпечення життєвих потреб і здійснення витрат, які відносяться до спільного проживання. Також особи зазначають, чи мають вони намір встановлювати роздільний режим рухомого майна, яке вони придбали після укладення шлюбу [8]. Варто зауважити, що у випадку ненадання особами спільної заяви про матеріальний режим відповідна інстанція відмовляє в реєстрації договору про сумісне проживання. Отже, цілком слушним видається досвід Франції щодо врегулювання проблемних питань, пов'язаних із застосуванням норми ст. 74 СК України, для нашого законодавства.

Отже, право спільної власності є самостійним юридичним інститутом, що фактично є рівноцінним праву власності, але не зливається з ним. Право спільної власності, як і право власності, має абсолютний характер і виключає можливості впливу третіх осіб на свій об'єкт. Однак, з іншого боку, праву спільної власності властива наявність декількох суб'єктів, які мають якісно однакові права на річ, що для класичного права власності принципово виключається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Ариванюк Т. О.* Правове регулювання відносин власності між подружжям: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 2002. – С. 9.
2. *Жилинкова И. В.* Право собственности супругов. – Харьков, 1997. – С. 214.
3. *Галяннич М., Комаровська-Чуркіна Ю.* Спільна власність подружжя на житло за нормами Сімейного та Цивільного кодексів України // Юридична Україна. – 2004. – № 5. – С. 31.
4. *Приватна власність в Україні.* – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 346.
5. *Антошкіна В.* Договір про поділ майна подружжя, що є об'єктом права спільної сумісної власності // Право України. – 2005. – № 8. – С. 76.
6. *Миронова Г. А.* Моральні засади Сімейного кодексу України // Право України. – 2004. – № 4. – С. 50–51.
7. *Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України /* За ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істгана, 2003. – С. 133.
8. *Французкий гражданский кодекс /* Под ред. А. А. Жукова, Г. А. Пашкова, Д. Г. Лаврова: Ассоциация Юрид. центр. – СПб.: Юр. Центр Пресс, 2004. – С. 249.

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Саракун І. Б.,

*науковий співробітник Лабораторії проблем корпоративного права
НДІ приватного права і підприємництва АПРн України*

17.09.2008 р. Верховна Рада України в другому читанні ухвалила Закон України «Про акціонерні товариства» (далі – ЗУАТ), а вже 22. 10. 2008 р. цей нормативно-правовий акт було підписано Президентом України [1]. Документ набере чинності через шість місяців із дня його опублікування, окрім положення, у якому закріплено норму про існування акцій товариств виключно в бездокументарній формі, що набуває чинності через 2 роки з дня опублікування ЗУАТ. А через 5 років із дня набрання чинності цим Законом втрачатимуть чинність ст. 1–49 Закону України «Про господарські товариства».

Які ж зміни у правовому забезпеченні здійснення корпоративних прав очікують акціонерів у зв'язку із прийняттям цього Закону?

Законодавець по-новому підійшов до врегулювання прав учасників загалом. Права та обов'язки акціонерів закріплено у розділі п'ятому ЗУАТ. Окремими статтями (ст. 25–26) регламентовано права власників простих акцій і акціонерів – власників привілейованих акцій, які відрізняються за їх сукупністю. Для власників простих і привілейованих акцій у ст. 27 Закону встановлено переважне право акціонерів при додатковій емісії акцій придбавати розміщені товариством акції, а також порядок реалізації цього права. Щодо обов'язків, то у статуті товариства дозволяється передбачати можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладатимуться додаткові обов'язки, включаю-

чи обов'язок участі у загальних зборах та встановлювати відповідальність за їх недотримання.

Розглядаючи правове регулювання здійснення права на участь в управлінні за цим Законом зазначимо, зокрема, що введено норму, відповідно до якої реєстраційна комісія має право відмовити в реєстрації акціонеру (його представнику) лише у разі відсутності в акціонера (його представника) необхідних документів, які надають йому право участі у загальних зборах акціонерів, відповідно до законодавства (ч. 3 ст. 40). Закріплено вимогу щодо проведення загальних зборів лише за фактичною адресою підприємства. Серед новел цього документа є більш чіткі та зрозумілі положення щодо обрання й діяльності органів управління – наглядової ради й ревізійної комісії (ревізора) АТ. Щодо членів правління АТ, то відповідно до ЗУАТ вони обираються шляхом кумулятивного голосування, що, в свою чергу, дає змогу дотриматися справедливої пропорції представництва в органах управління.

Зазначеним Законом запроваджено гнучкіше оперативне управління товариством: у виключній компетенції загальних зборів залишаються найважливіші питання, що стосуються інтересів акціонерів, багато питань включено до компетенції наглядової ради, спрощено процедуру скликання й проведення загальних зборів акціонерів, вперше введено процедуру управління товариства з одним акціонером (передбачається оформлення письмо-